

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Δ' Δημοτικού

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

**Κυνηγοί, αγρότες, ναύτες και τεχνίτες
στο προϊστορικό Αιγαίο**

Εκτιμώμενος διδακτικός χρόνος υλοποίησης: 3 ώρες

***Το παρόν εγκρίθηκε με την υπ. αριθμ. 51/25-10-2018 Πράξη του Δ.Σ του Ι.Ε.Π.**

1. Διασύνδεση με το Πρόγραμμα Σπουδών

Ο θεματικός φάκελος συνδέεται με την ενότητα «Προϊστορία» του Π.Σ. Ιστορίας και με τις υποενότητες «Οι πρώτοι άνθρωποι», «Οι άνθρωποι στην Εποχή του Λίθου», «Οι άνθρωποι στην Εποχή του Χαλκού» τις οποίες διαπερνά διαθεματικά μέσα από το ζήτημα της οικονομίας. Ο θεματικός φάκελος δίνει την ευκαιρία στους μαθητές και τις μαθήτριες να διερευνήσουν και να εμβαθύνουν σε ζητήματα που αφορούν στην οικονομία κατά την προϊστορική περίοδο στο Αιγαίο, εξετάζοντας ορισμένες από τις βασικές ασχολίες και οικονομικές δραστηριότητες των ανθρώπων και συγκεκριμένα το κυνήγι και την τροφосуλλογή της Παλαιολιθικής περιόδου, την εφαρμογή της γεωργίας και κτηνοτροφίας την νεολιθική εποχή και την συστηματικότερη ενασχόληση με την ναυτιλία, το εμπόριο και τη βιοτεχνική εξειδίκευση στην εποχή του Χαλκού.

2. Σκεπτικό-σύντομη περιγραφή

Μέσα από την επεξεργασία του υλικού του θεματικού φακέλου (δραστηριότητες επεξεργασίας και ανάλυσης πηγών, παιχνίδια, γραπτές πηγές, εικόνες αρχαιολογικών ευρημάτων, αναπαραστάσεις, εννοιολογικούς χάρτες) οι μαθητές θα αναλύσουν όψεις της οικονομίας της προϊστορικής περιόδου, θα εντοπίσουν τις αλλαγές, θα εκτιμήσουν την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, θα διαπιστώσουν τους διαφορετικούς τόπους, τρόπους και συνθήκες διαβίωσης και τις αλλαγές τους στο χρόνο, θα προβούν σε συγκρίσεις και συνδέσεις με το παρόν. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες δεν αποτελούν εντελώς διακριτά οικονομικά χαρακτηριστικά των διαφορετικών περιόδων της προϊστορίας αλλά αντίθετα η υιοθέτησή τους εμπλέκει συνέχειες και αλλαγές στις οικονομικές επιλογές: το κυνήγι και η τροφосуλλογή συνεχίζει να υφίσταται και μετά την Παλαιολιθική περίοδο αλλά περισσότερο ως ευκαιριακή πηγή προμήθειας της τροφής, η γεωργοκτηνοτροφία αποτελεί τη βασική δραστηριότητα παραγωγής τροφής για τις ανθρώπινες κοινωνίες ως τις μέρες μας, ενώ τα θαλάσσια ταξίδια και η συστηματική παραγωγή βιοτεχνικών προϊόντων για εμπόριο έχουν τις ιστορικές τους ρίζες πολύ νωρίτερα από την εκτεταμένη τους εφαρμογή στην εποχή του Χαλκού.

3. Διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές και οι μαθήτριες

- να εξετάσουν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες την Εποχή του Λίθου και του Χαλκού και να κατανοήσουν τη σημασία τους για τους ανθρώπους της εποχής,
- να εκτιμήσουν τη σημασία της φύσης για τη ζωή των προϊστορικών ανθρώπων και τη συμβολή των οικολογικών παραγόντων στην εξεύρεση της τροφής αλλά και στην προμήθεια των κατάλληλων πρωτογενών υλών για την κατασκευή εργαλείων και όπλων στην Παλαιολιθική και Νεολιθική περίοδο,
- να αξιολογήσουν τις κοινωνικές παραμέτρους και τις ιδιαίτερες συνθήκες που σχετίζονται με τις οικονομικές δραστηριότητες όπως το κυνήγι και η τροφосуλλογή στο πλαίσιο των παλαιολιθικών κοινωνιών,
- να αντιληφθούν τις αλλαγές που σηματοδοτεί για την επιβίωση των ανθρώπων, την κοινωνική οργάνωση και την καθημερινή ζωή η υιοθέτηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας από τις νεολιθικές κοινωνίες,
- να αντιληφθούν το εύρος και την ποικιλία των βιοτεχνικών προϊόντων που παρήγαγαν και διακινούσαν οι κοινωνίες της εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, να εκτιμήσουν τις τεχνολογικές δυνατότητες και την εξειδίκευση των τεχνιτών και να διερευνήσουν τις χρήσεις, σημασίες και τα νοήματα του υλικού πολιτισμού της περιόδου,
- να εξάγουν ιστορικά συμπεράσματα για ζητήματα συνέχειας και αλλαγής στις οικονομικές δομές, πρακτικές, διαδικασίες και δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, ψάρεμα, εμπόριο, τεχνική εξειδίκευση, ναυτιλία) που πρωτοεμφανίσθηκαν στα διάφορα στάδια της προϊστορίας και να αποτιμήσουν τη σημασία τους στο παρόν,
- να εκτιμήσουν τη σημασία των αρχαιολογικών καταλοίπων στην κατανόηση του παρελθόντος και να ασκηθούν στην ανάλυση και ερμηνεία τους,
- να εξοικειωθούν με την έρευνα πρωτογενών πηγών (υλικά κατάλοιπα) και να μπορούν να συγκρίνουν με δευτερογενείς πηγές (αρχαιολογικές αναφορές, αναπαραστάσεις) ώστε να εξάγουν ιστορικά συμπεράσματα,
- να ασκηθούν στην παραγωγή προφορικού και γραπτού ιστορικού λόγου αξιοποιώντας πρωτογενείς και δευτερογενείς έννοιες που σχετίζονται με τα περιεχόμενα του υπό επεξεργασία φακέλου.

4. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Ο θεματικός φάκελος αναπτύσσεται γύρω από ένα κεντρικό ιστορικό ερώτημα και δύο επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που δημιουργούν το πλαίσιο διερεύνησης πτυχών των οικονομικών δομών της Εποχής του Λίθου (Παλαιολιθική-Νεολιθική) και της Εποχής του Χαλκού. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες ευνοούν ομαδοσυνεργατικές και διερευνητικές διδακτικές πρακτικές. Για κάθε διδακτική ώρα προτείνονται στους εκπαιδευτικούς συγκεκριμένες διδακτικές δραστηριότητες αλλά και εναλλακτικές, γεγονός που τους παρέχει τη δυνατότητα να διαφοροποιήσουν τις επιλογές τους με κριτήριο τις αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες της σχολικής ομάδας και τα ενδιαφέροντα των μαθητών και μαθητριών.

Ιστορικές έννοιες:

- **πρωτογενείς:** Παλαιολιθική, Νεολιθική, Εποχή του Χαλκού, κυνήγι, τροφосуλλογή, γεωργία, κτηνοτροφία, λίθινα εργαλεία, όπλα, χειροπέλεκυς, εμπόριο, ναυτιλία, βιοτεχνία, τεχνίτης, ειδώλιο, αγγείο, κόσμημα, τοιχογραφία.
- **δευτερογενείς:** συνέχεια και αλλαγή, ομοιότητα και διαφορά, ιστορικές πηγές, ενσυναίσθηση, ιστορική σημαντικότητα, πολυπρισματικότητα

5. Διδακτική αξιοποίηση του θεματικού φακέλου

Κεντρικό ιστορικό ερώτημα: *Ποιες είναι οι ασχολίες και οι δραστηριότητες των ανθρώπων στην προϊστορία;*

1^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Με ποιον τρόπο οι άνθρωποι στην εποχή του Λίθου προμηθεύονταν το φαγητό τους; Τι συμπεραίνουμε για τις ασχολίες τους;

1^η δραστηριότητα:

Διαβάσω τα **κείμενα 1- 3** που αναφέρονται στο πώς οι άνθρωποι της παλαιολιθικής εποχής προμηθεύονταν το φαγητό τους.

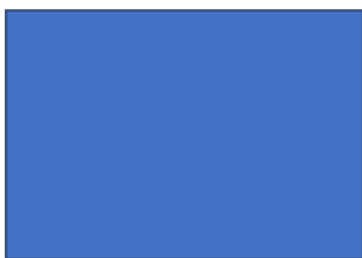
1. Καταγράφω και σχολιάζω: α. τι τους έδινε η φύση για τροφή και β. ποια υλικά έπαιρναν από τη φύση για να φτιάξουν τα εργαλεία και τα όπλα τους.
2. Κollάω στα μπλε κουτάκια τις σχετικές με κάθε κείμενο καρτέλες επιλέγοντας: α) από τις εικόνες με τα εργαλεία και τον τρόπο εξεύρεσης της τροφής,

και β) από τις καρτέλες με το υλικό κατασκευής των όπλων και των εργαλείων που χρησίμευαν στην αναζήτηση της τροφής του ανθρώπου της παλαιολιθικής εποχής.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

«Πριν από πολλά εκατομμύρια χρόνια, πάνω στα δέντρα ζούσαν θηλαστικά ζώα. Μετά από πολλές αλλαγές, μερικά από αυτά άρχισαν να περπατούν στα δυο τους πόδια. Στέκονταν όρθια και με τα χέρια τους μάζευαν καρπούς. ...Χιλιάδες χρόνια περνούσαν και οι αλλαγές στη φύση γίνονταν αργά. Κάποια στιγμή εμφανίστηκαν οι πρώτοι άνθρωποι. Μάζευαν την τροφή τους, ήταν δηλαδή τροφοσυλλέκτες. Έτρωγαν επίσης και μικρά ζώα. [...] Έπρεπε να αλλάζουν συχνά μέρη για να βρίσκουν τροφή».

(*Η ιστορία των ανθρώπων*, βιβλίο πρώτο, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Αθήνα, 2003, σ. 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

«Με το πρώτο φως ξεχυθήκαμε έξω [από τη σπηλιά] κι αρχίσαμε το κυνήγι. Τρέχαμε γρήγορα, πηδάγαμε ψηλά κυνηγώντας τα ζώα. Σε μια στιγμή αρπάξαμε μια πέτρα και χτυπήσαμε το πρώτο. Το ζώο έπεσε κάτω. Κοιτάξαμε για λίγο την πέτρα. Κάτι αρχίσαμε να καταλαβαίνουμε. Σιγά σιγά η πέτρα μαζί με τα ξύλα και τα κόκαλα έγιναν τα πρώτα, τα μόνα μας εργαλεία. Χτυπούσαμε τη μια πέτρα με την άλλη και τη φτιάχναμε όπως τη θέλαμε, μυτερή, πλατιά, τόση που να χωρά στο χέρι μας».

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Εκδόσεις Κέδρος, 2004, σ. 15)

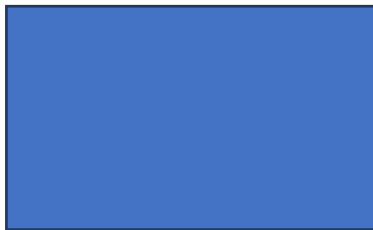

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

«Οι προϊστορικοί άνθρωποι γνώριζαν όλα όσα πρόσφερε η φύση. Στις ακτές της θάλασσας μάζευαν όστρακα. Στα ποτάμια ψάρευαν με καμάκια και μυτερές λόγχες ... Χρησιμοποιούσαν ακόμα παγίδες και καλάθια από λυγαριά που στερεώνονταν ανάμεσα στις πέτρες. Επίσης, είχαν φτιάξει πετονιές από τένοντες ταράνδου και αγκίστρια από κόκαλο».

(Παιδική εγκυκλοπαίδεια LAROUSSE. *Η Προϊστορία. Οι πρώτοι άνθρωποι. Η ανακάλυψη της γεωργίας. Η δύναμη της φωτιάς*, Εκδόσεις Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα 2006, σ. 28)

ΚΑΡΤΕΛΕΣ ΜΕ ΕΙΚΟΝΕΣ

χειροπέλεκυς

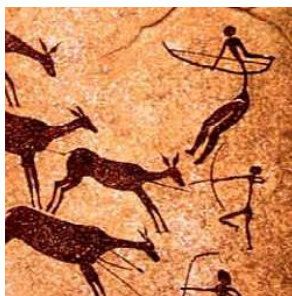
Παλαιολιθικά εργαλεία

Προϊστορικά καμάκια

Προϊστορικά αγκίστρια

Κυνηγοί

τροφοσυλλέκτες

ΚΑΡΤΕΛΕΣ ΜΕ ΥΛΙΚΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

πέτρα

κόκαλα ζώων

κόκαλα ζώων

ξύλο

2^η δραστηριότητα

Διαβάζω τα **κείμενα 4 – 6** που αναφέρονται στη ζωή των ανθρώπων στη νεολιθική εποχή. Σχολιάζω: α. τις βασικές εργασίες για να προμηθευθούν τη τροφή τους, β. με ποια υλικά από τη φύση (χλωρίδα και πανίδα) έφτιαχναν τα εργαλεία τους, γ. ποιες είναι οι αλλαγές σε σχέση με την παλαιολιθική εποχή στον τρόπο που προμηθεύονταν το φαγητό τους; και δ) γιατί το κυνήγι έπαψε να αποτελεί την πιο βασική ασχολία των ανθρώπων στη νεολιθική εποχή.

ΚΕΙΜΕΝΟ 4

«Το κρύο δεν ήταν πια φοβερό! Τ' άγρια ζώα, που κυνηγούσαμε εδώ και χιλιάδες χρόνια, έφευγαν για άλλους τόπους ή εξαφανίζονταν. Το κυνήγι δεν μπορούσε να μας δώσει αρκετή τροφή. ... Η γη είχε ζεσταθεί και ήταν γεμάτη φυτά ... Η φύση ήταν φιλική, σαν να μας καλούσε να μείνουμε εκεί... Παρακολουθούσαμε τους σπόρους που έπεφταν στο χώμα. Μετά από κάμποσο καιρό έβγαιναν καινούρια βλαστάρια που γίνονταν μεγάλα και έβγαζαν καρπούς. Τότε καταλάβαμε τι γινόταν και πήραμε τη μεγάλη απόφαση! Διαλέξαμε ορισμένα φυτά, όπως σιτάρι, κριθάρι και αρχίσαμε να τα καλλιεργούμε. Αυτά στάθηκαν για

χρόνια η βασική μας τροφή. ... Δεν έπρεπε πια να τρέχουμε από εδώ και από κει για να βρούμε τροφή, Μπορούσαμε μόνοι μας να την παράγουμε, να την φτιάχνουμε. Έτσι σκεφτήκαμε να μαζέψουμε κι ορισμένα ζώα κοντά μας και να τα τρέφουμε, όπως πρόβατα, κατσίκια, βόδια και γουρούνια. Από κυνηγοί άγριων ζώων γινόμαστε σιγά σιγά γεωργοί και κτηνοτρόφοι».

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Εκδόσεις Κέδρος, 2004, σ. 18-19)

ΚΕΙΜΕΝΟ 5

«...Οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με τη γη και γρήγορα όλοι οι κάμποι και οι πλαγιές γύρω από το χωριό καθαρίστηκαν, οργώθηκαν, σπάρθηκαν και πρασίνισαν με το ευλογημένο χορτάρι. Άλλοι αφοσιώθηκαν στην εκτροφή των ζώων και γρήγορα οι λόφοι και οι σταύλοι γέμισαν με χαρούμενα βελάσματα από πρόβατα, κατσίκια, βόδια και γουρούνια όλων των ηλικιών και των χρωμάτων. Το γάλα που περίσσευε το μάζευαν σε πιθάρια και οι γυναίκες το έκαναν τυρί και μυζήθρες. Συχνά-πυκνά έσφαζαν και κανένα μικρό μοσχάρι και έκανα όλοι μαζί γλέντι και χορό. Κάθε Μάιο που κούρευαν τα πρόβατα, μάζευαν το μαλλί, το έπλεναν στο ποτάμι και, αφού με τη ρόκα και το αδράχτι το μετέτρεπαν σε κλωστή, ύφαιναν στον αργαλειό ωραία ρούχα και στρωσίδια».

(Βαλαβάνης, Πάνος (2017). *Ο Λόφος με τα Κρυμμένα Μυστικά*. Αθήνα: Πορφύρα, σ. 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ 6

«...Η δραστηριότητα ήταν αδιάκοπη... Οι άντρες, οπότε είχαν ελεύθερο χρόνο, πήγαιναν για κυνήγι παραφυλάγοντας στα περάσματα των ζώων και των πουλιών με δόρατα, τόξα και ρόπαλα. Άλλοι προτιμούσαν το ψάρεμα., είτε απλώνοντας τα δίχτυα με τις βάρκες είτε περπατώντας στην παραλία με το καμάκι και την απόχη. Οι γυναίκες [...] ύφαιναν και τα υφάσματα στον αργαλειό, άλεθαν τα δημητριακά με τους χερόμυλους, ζύμωναν και έπλαθαν τα ψωμιά... Μερικές απ' αυτές έπλαθαν και τα αγγεία από πηλό, φτιάχνοντας από μεγάλα πιθάρια μέχρι κύπελλα και τα ζωγράφιζαν με ωραία ζωηρά χρώματα».

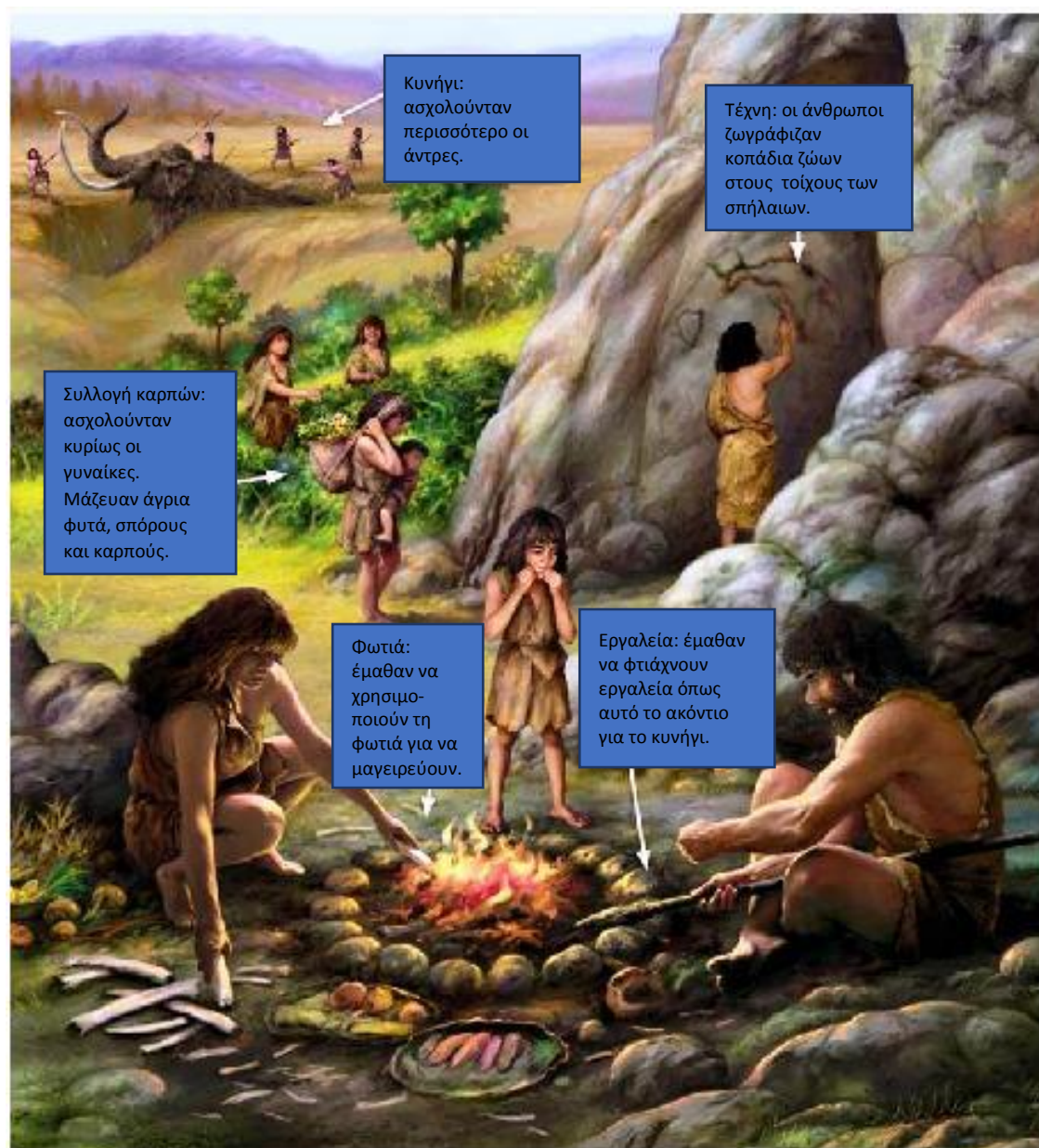
(Βαλαβάνης Πάνος (2017). *Ο Λόφος με τα Κρυμμένα Μυστικά*. Αθήνα: Πορφύρα, σ. 15)

Εναλλακτικά:

3^η δραστηριότητα

Παρατηρώ τις δύο εικόνες που δείχνουν τη ζωή των ανθρώπων στην παλαιολιθική και στη νεολιθική εποχή αντίστοιχα, όπως τη φαντάστηκαν σκίτσογράφοι της εποχής μας. Σχολιάζω τις ομοιότητες και τις διαφορές στις ασχολίες των ανθρώπων, στη σχέση τους με τη φύση, στα εργαλεία που χρησιμοποιούν. Συγκρίνω τις εικόνες με τα κείμενα που διάβασα. Σχολιάζω τις δραστηριότητες των παιδιών, των γυναικών, των ανδρών και των ηλικιωμένων.

ΕΙΚΟΝΑ 1: Οι άνθρωποι της παλαιολιθικής εποχής εν δράσει.

http://www.angelfire.com/hi5/interactive_learning/rivercivilisations/huntersgatherers.html

(απόδοση στα ελληνικά)

2: Οι άνθρωποι της νεολιθικής εποχής εν δράσει.

<http://www.stmuhistorymedia.org/neolithic-era-technology-advances-and-beginnings-of-agriculture/>

2^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Τι έκανε ένας τεχνίτης και ένας ναύτης στην εποχή του Χαλκού;

1^η δραστηριότητα: Μελετώ μερικά από τα αντικείμενα που έφτιαχναν οι άνθρωποι την εποχή του Χαλκού. Διαβάζω τις σχετικές αρχαιολογικές πληροφορίες και σχολιάζω τη δουλειά που έκαναν οι τεχνίτες και οι τεχνίτριες. Κάνω υποθέσεις για το πώς τα χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι.

			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Άγαλμα (ειδώλιο) γυναίκας, ύψους 1,52 μ., από την Αμοργό των Κυκλάδων.			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Μικροσκοπικό			

κόσμημα από πολύτιμο μέταλλο που βρέθηκε σε μινωικό τάφο στην Κρήτη			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Πολύχρωμο αγγείο καθημερινής χρήσης που βρέθηκε στην Κνωσό.			
			

Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράφω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Κύπελλο που βρέθηκε σε τάφο της Μυκηναϊκής εποχής και απεικονίζει κυνήγι ταύρου.			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράφω τα αντικείμενα (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις των αντικειμένων
Τρία μικρά ξίφη (εγχειρίδια) με διακόσμηση από πολύτιμα υλικά. Βρέθηκαν σε τάφους βασιλιάδων στις Μυκήνες.			

2^η δραστηριότητα

Παρατηρήστε τις δύο εικόνες από μια τοιχογραφία με πλοίο που βρέθηκε στον οικισμό Ακρωτήρι, στη Σαντορίνη και δείτε στο χάρτη τη θέση των Κυκλάδων, της Κρήτης και της Νότιας Ελλάδας.

Διαβάστε, επίσης, τα **κείμενα 8-11** που ακολουθούν και σχολιάστε τις πληροφορίες που μας δίνουν οι αρχαιολόγοι για την ναυτιλία και το εμπόριο εκείνη την εποχή.

Εργαστείτε σε ομάδες και σκεφτείτε για:

- Τους ναύτες και τη δουλειά τους
- Τους λόγους που μετακινούνταν
- Το πώς ήταν τα πλοία με τα οποία μετακινούνταν
- Τα προϊόντα που πιθανά μετέφεραν
- Τις δυσκολίες που ενδεχομένως αντιμετώπιζαν

Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1b/Akrotiri_minoan_town.jpg

Πηγή:

[http://2.bp.blogspot.com/-](http://2.bp.blogspot.com/-B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg)

[B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg](http://2.bp.blogspot.com/-B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg)

Πηγή: <http://games.melt.gr/melt-timeline/photos/xarths%20mykhnaikh%20ellada.jpg>

ΚΕΙΜΕΝΟ 8

«Οι Κυκλαδίτες κάνουν και αυτοί θαλασσινά ταξίδια, για να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους, και έτσι έρχονται σε επαφές με τις περιοχές γύρω από το Αιγαίο. Το εμπόριο είναι από τις κύριες ασχολίες τους. Εξάγουν στην Μικρά Ασία, την Ελλάδα και την Κρήτη εργαλεία και μαχαίρια από οψιανό λίθο της Μήλου, πήλινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα, καθώς και μαρμάρινα ειδώλια»

(Γιολάντα Χατζή, *Η ιστορία και ο πολιτισμός των Κυκλάδων*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ. 22)

ΚΕΙΜΕΝΟ 9

«...Το πρωί κατεβήκαμε στο λιμάνι. Οι ναυτικοί φόρτωναν τα καράβια με κάθε λογήςπραμάτειες: ξυλεία, ζωγραφισμένα αγγεία, γεωργικά προϊόντα και άλλα, για να τα ανταλλάξουν στην Ανατολή και στην Αίγυπτο με χαλκό και πολύτιμα μέταλλα. Τα μινωικά καράβια σταματούσαν και στην Κύπρο, όπου έπαιρναν χαλκό κι άφηναν κρητικά αγγεία. Τα καράβια ήταν μεγάλα, με ψηλή πλώρη. Είχαν πολλά πανιά και κουπιά. Οι Μινωίτες αγνάντευαν τη θάλασσα μ' εμπιστοσύνη. Ήξεραν τη δύναμη τους και δεν είχαν τίποτα να φοβηθούν. Η Κρήτη ήταν τότε μια μεγάλη δύναμη, που είχε σχέση μ' όλους τους πολιτισμούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, και το Αιγαίο ήταν γεμάτο με δικούς της εμπορικούς σταθμούς.»

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Κέδρος, Αθήνα 2004, σ. 42-43)

ΚΕΙΜΕΝΟ 10

«Η ζωή στη θάλασσα ήταν αρκετά δύσκολη, για να μη προσθέσουμε και τον αδιάκοπο φόβο μιας δόλιας πράξης, μιας επίθεσης. [...] Οι κωπηλάτες στην ανάγκη μεταβάλλονταν σε πολεμιστές. Τα σκάφη τους, ωστόσο, ήταν πολύ εύθραυστα για να μπορούν να δίνουν στ' ανοιχτά πραγματικές ναυμαχίες. [...] Επιβάτες και πλήρωμα έπρεπε στην Αρχαιότητα ν' αδειάζουν πότε- πότε το νερό από τη γάστρα, να κυνηγούν τα ζωύφια και τους αρουραίους, ν' αρκούνται σε παξιμάδια και ξηρούς καρπούς, να υποφέρουν από τη δίψα, όταν η διαδρομή ήταν πολυήμερη.»

(Π. Φωρ, *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σ. 242-243)

ΚΕΙΜΕΝΟ 11

«Τι μετέφεραν, λοιπόν, ώστε να χρειάζονται να καταβάλλουν τόσους κόπους; Μετέφεραν από την Ελλάδα προς κάποια χώρα [...] υφάσματα, κρασί, λάδι κι αρωματικά [...] σ' αυτά πρέπει να προστεθούν μερικά όπλα και μερικά κοσμήματα, που ξαναβρίσκουμε στις ανασκαφές της Ιταλίας, της Μικράς Ασίας ή της Αιγύπτου. Από τις χώρες αυτές έφερναν στην Ελλάδα ό,τι έλειπαν περισσότερο από τους Μυκηναίους τεχνίτες: μεταλλεύματα, μπρούντζο, πολύτιμη ξυλεία, ελεφαντόδοντο, πολύτιμα μέταλλα, αρώματα της Ανατολής,

ίνες παπύρου. Περισσότερο, όμως, από όλα, μετέφεραν από τη μια περιοχή προς την άλλη, όπως και από τις ξένες χώρες στην Ελλάδα, άντρες, γυναίκες, ιδέες». (διασκευή)

(Π. Φωρ, *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 243-244)

Εναλλακτικά:

Οι μαθητές χωρίζονται σε 3 ομάδες. Η κάθε ομάδα μελετά αντίστοιχα το κείμενο που περιγράφει την εργασία του Κυκλαδίτη, Μινωίτη και Μυκηναίου τεχνίτη: «Συναντηθήκατε σε μια φανταστική γιορτή και συζητάτε για το επάγγελμα του κάθε τεχνίτη, την ευκολία ή δυσκολία εξάσκησής του καθώς και το τι κερδίζει από την εργασία του».

Γράψτε πρώτα τα επιχειρήματά σας για κάθε περίπτωση ξεχωριστά και στη συνέχεια στην ολομέλεια της τάξης θα υποστηρίξετε η κάθε ομάδα τους Κυκλαδίτες, Μινωίτες και Μυκηναίους τεχνίτες που εκπροσωπείτε και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η συζήτηση μπορεί να ξεκινήσει ως εξής:

Κυκλαδίτης τεχνίτης:

- Νομίζω ότι η δική μας τέχνη είναι πιο απαιτητική. Τα ειδώλια, τα μικρά αγαλματάκια που φτιάχνουμε από λευκό μάρμαρο είναι πολύ δύσκολο να τα φτιάξει ένας τεχνίτης κι επιπλέον θα πρέπει να ταξιδέψει σε άλλα νησιά όπως η Πάρος και η Νάξος για να βρει το κατάλληλο μάρμαρο.

Μινωίτης τεχνίτης:

- Δεν συμφωνώ, συνάδελφε. Αναγνωρίζω τις δυσκολίες που αναφέρεις αλλά η δική μας τέχνη είναι πιο εξελιγμένη, δηλαδή φτιάχνουμε εξαιρετικά πηλίνα αγγεία με όμορφες παραστάσεις και χρώματα αλλά και τοιχογραφίες με όμορφες σκηνές από τη φύση και τη ζωή των ανθρώπων.

Μυκηναίος τεχνίτης:

- Μα τι λέτε αγαπητοί μου συνάδελφοι, γνωρίζετε την τέχνη τη δική μας; Έχετε δει τις δικές μας τοιχογραφίες; Τα δικά μας αγγεία είναι φτιαγμένα ακόμη κι από κρύσταλλο. Αλλά και τα αγαλματάκια μας από πηλό και ελεφαντόδοντο.

Πηγές Διερεύνησης

Κείμενο 12: Κυκλαδίτες τεχνίτες

Ταξίδι στην εποχή του Κυκλαδικού Πολιτισμού

«... Πιο κει αραδιασμένα ένα σωρό πράγματα, πήλινα αγγεία, λεκάνες, μπουκάλες και κουτιά, έτοιμα να φορτωθούν. Όλα αυτά τα πήλινα σκεύη ήταν στολισμένα με χαραγμένα ή ζωγραφισμένα σχέδια με γραμμές ίσιες, στρογγυλές κι ακόμα με γραμμές που θύμιζαν ψαροκόκαλο.

Απ' όλα αυτά τα παιδιά προτιμούσαν τα πήλινα ζωάκια που έφτιαχναν κάποιες φορές οι αγγειοπλάστες. Εντύπωση τους

έκαναν και κάτι άλλα. Έμοιαζαν με μικρά πήλινα τηγάνια. Ήταν διακοσμημένα με του κόσμου τα σχέδια και συχνά στο κέντρο τους ήταν χαραγμένο ένα καράβι.

...Λίγο πιο πέρα τα παιδιά έβλεπαν μαρμάρινα και πέτρινα γουδιά, κύπελλα, κουτιά και παλέτες με χωρίσματα για κάθε χρώμα.

Έβλεπαν ακόμα κάτι μικρά μαρμάρινα αγάλματα. Παρίσταναν γυναίκες με τα πόδια ίσια, ενωμένα, τα χέρια κάτω από το στήθος και το κεφάλι ανασηκωμένο, σαν να κοιτούσαν μακριά προς τον ορίζοντα ή τον ουρανό. Ήταν η μορφή του ανθρώπου που είχε σηκώσει το βλέμμα του από το γόνιμο χώμα του τόπου του και κοιτούσε πέρα. Τα παιδιά όμως θαύμαζαν περισσότερο τα αγάλματα που παρίσταναν μουσικούς, κάποιον που έπαιζε διπλό αυλό ή κάποιον καθιστό σε καρέκλα που έπαιζε κάτι σαν άρπα. Τότε αρχινούσαν το τραγούδι. Θυμούνταν τις γιορτές που κάναμε παίζοντας μουσική, τραγουδώντας και χορεύοντας.»

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*. Αθήνα: Κέδρος, Αθήνα, 2004, σ. 32-34)

Κείμενο 13: Μινωίτες τεχνίτες

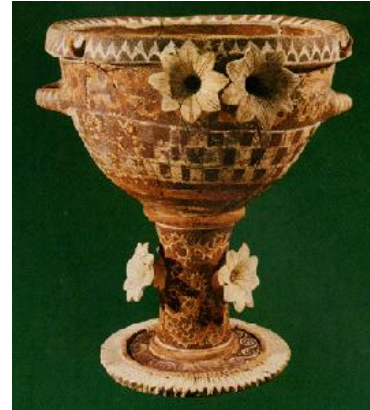
«...Ένα από τα χαρακτηριστικά του καμαραϊκού ρυθμού είναι τα εντυπωσιακά λεπτά τοιχώματα πολλών αγγείων... Τα σχήματα πάνω στα αγγεία παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία κι έτσι έχουμε αγγεία σε σχήμα ζώου ή ανθρώπου, θρησκευτικά αγγεία (ρυτά) σε σχήμα κώνου ή αυγού και άλλα σε μορφή κεφαλής ταύρου ή γυναίκας που κρατά τους μαστούς.

Πιο χαρακτηριστική για τον καμαραϊκό ρυθμό είναι η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων της διακόσμησης. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως το κόκκινο, το μαύρο και το πορτοκαλί πάνω σε λευκό φόντο.

Ορισμένα από τα αγγεία έχουν διακόσμηση ανάγλυφη και άλλα ολόκληρους κάλυκες λουλουδιών στα χείλη τους. Τα θέματα αντλούνται κυρίως από

το φυτικό κόσμο, σπανιότερα παρουσιάζονται ψάρια και κάποιες μορφές ζώων ή ανθρώπων». (Διασκευή).

(Πηγή: http://www.ics.forth.gr/isl/yppo_site/fokas/istorika_stoixeia/mesominwikh.html)

Κείμενο 14: Μυκηναίοι τεχνίτες

Οι αποθήκες και τα εργαστήρια του ανακτόρου (των Μυκηνών)

«Το πρώτο κτήριο που συναντάς ήταν το «εργαστήριο των καλλιτεχνών», ο χώρος όπου πολλοί εργάτες και τεχνίτες δούλευαν για να κατασκευάσουν πολύτιμα αντικείμενα που χρησιμοποιούσε ο άνακτας (βασιλιάς)...

Εκεί (στα δωμάτια του) βρέθηκαν υπολείμματα από

πολύτιμα υλικά που χρησιμοποιούσαν: φύλλα χρυσού, κομμάτια από πολύτιμες πέτρες, πολλά κομμάτια από ελεφαντοστό ... Με αυτά κατασκεύαζαν πολύτιμα κοσμήματα που φορούσε η βασίλισσα, τα χρυσά σκήπτρα του βασιλιά, τα χάλκινα σπαθιά, τα όμορφα μικρά αγαλματίδια από

ελεφαντόδοντο, οι χρωματιστοί βωμοί για τα ιερά»

(Κατερίνα Χαμηλάκη (2004), *Μυκήνες*, Ερευνητές – Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, σ. 42)

3^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Εμβάθυνση/ ανατροφοδότηση

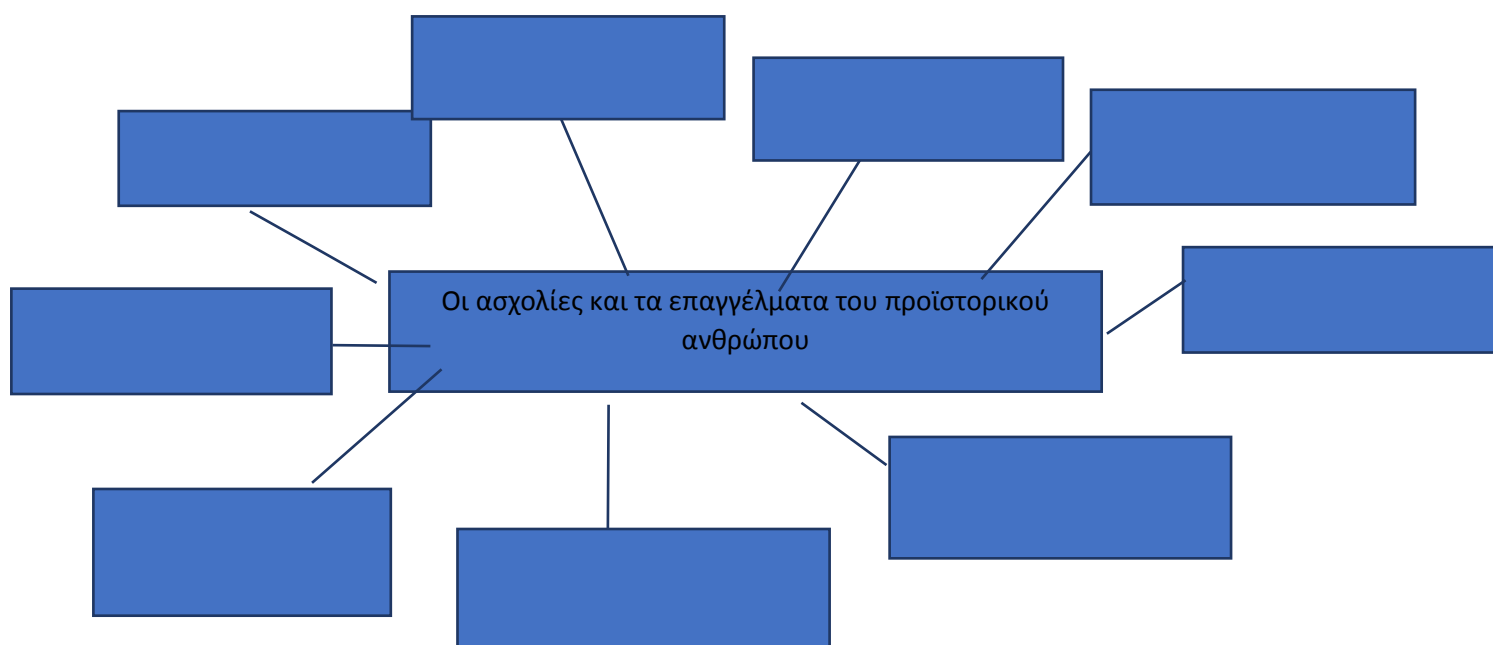
Η τρίτη διδακτική ώρα λειτουργεί ως ανατροφοδότηση και οι μαθητές και οι μαθήτριες θα ανασυνθέσουν τις γνώσεις σχετικά με τις διαφορετικές δομές και πρακτικές της προϊστορικής οικονομίας και θα ερμηνεύσουν τη σημασία τους για τις κοινωνίες στο προϊστορικό Αιγαίο και για το παρόν μέσα από δραστηριότητες που αξιοποιούν βασικές ιστορικές διαδικασίες και έννοιες (μελέτη ιστορικών πηγών, παραγωγή αφηγηματικού λόγου, ενσυναίσθηση, αιτιότητα)

1^η δραστηριότητα

Κατασκευάζουμε ομαδικά έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα: «Οι ασχολίες και τα επαγγέλματα του προϊστορικού ανθρώπου». Κάνουμε συγκρίσεις με το παρόν και απαντούμε στα ερωτήματα:

- Τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει;
- Για ποιους λόγους άλλαξε ή έμεινε ίδιο;
- Τι συμπεράσματα βγάζω;

(Για αυτή τη δραστηριότητα προτείνουμε ένα διαφοροποιημένο τρόπο εργασίας για τρεις ομάδες μαθητών: η πρώτη ομάδα θα συμπληρώσει τον πίνακα στο φύλλο εργασίας, η δεύτερη θα τον κατασκευάσει με χαρτόνια και χρωματιστά κορδόνια και θα τον αναρτήσει στο ταμπλό της τάξης και η τρίτη ομάδα θα εργαστεί στον ηλεκτρονικό υπολογιστή (πρόγραμμα mind42). Στη συνέχεια οι μαθητές καλούνται να κάνουν μία σύγκριση με το παρόν και τις αντίστοιχες ασχολίες των ανθρώπων, απαντώντας σε ερωτήματα σχετικά με το τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει, για ποιους λόγους συνέβη και τι συμπεράσματα εξάγουν.)

Σύγκριση με τις ασχολίες του ανθρώπου της σημερινής εποχής
Τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει; Για ποιους λόγους άραγε; Τι συμπεραίνω;
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

- Εάν χρειαστείτε βοήθεια για τη δημιουργία του εννοιολογικού πίνακα συμβουλευτείτε το κείμενο που ακολουθεί:

Κείμενο 15

«Όταν οι άνθρωποι άρχισαν να εξημερώνουν ζώα και να καλλιεργούν τη γη, απέκτησαν μόνιμη κατοικία και οργάνωσαν τους οικισμούς. Στον ελλαδικό χώρο αυτό συνέβηκε γύρω στο 7000 μέχρι το 3000 π.Χ., στη νεολιθική εποχή. Η δημιουργία οικισμών βοήθησε στην ανάπτυξη της τεχνολογίας:

- οι άνθρωποι έγνεσαν το μαλλί των προβάτων και των κατσικιών, κατασκεύασαν αργαλειούς και ύφαναν πανί...
- άλεσαν τα δημητριακά σε πέτρινους χειρόμυλους, ζύμωσαν ψωμί και το έψησαν σε φούρνο...
- έπλασαν αγγεία σε πολλά μεγέθη και σχήματα και, όταν αργότερα ανακάλυψαν τον κεραμικό τροχό, πολλαπλασίασαν την παραγωγή...
- έπλεξαν καλάθια με χόρτο για να αποθηκεύουν τη σοδειά...
- κατασκεύασαν μικρά πλεούμενα...
- τα εργαλεία εξελίχθηκαν, νέα υλικά δοκιμάστηκαν...
- η ανακάλυψη του τροχού διευκόλυνε τα ταξίδια και τις μεταφορές....».

(Ντεκάστρο Μαρίζα, *Τι και πώς στην Προϊστορία. Οδηγός για παιδιά*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2013, σ. 54 – 57)

Εναλλακτικά:

2^η δραστηριότητα

«Είμαστε δημοσιογράφοι και γράφουμε ένα άρθρο για τη σχολική εφημερίδα με τίτλο «Νεολιθική εποχή! Ο άνθρωπος εγκαθίσταται μόνιμα σε έναν τόπο! Γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος!» (Πριν συντάξουμε το άρθρο μας κάνουμε μία μικρή βιβλιογραφική έρευνα και αντλούμε πληροφορίες από τα κείμενα που ακολουθούν):

Κείμενο 16

«Εύφορη ημισέληνος» ονομάζεται η περιοχή στην οποία βρέχει τόσο κατά τη διάρκεια ενός χρόνου ώστε να μπορούν να καλλιεργηθούν δημητριακά χωρίς να είναι απαραίτητη η ύπαρξη αρδευτικών έργων. Στη Μεσοποταμία οι κλιματολογικές συνθήκες ευνόησαν την ανάπτυξη των δημητριακών και μπορούμε να ισχυριστούμε ότι προκάλεσαν κατά κάποιο τρόπο μία «νεολιθική επανάσταση».

«Τα κύρια φυτά, το σιτάρι (μονόκοκκο ή δίκοκκο) και το κριθάρι (κατά δεύτερο λόγο και τα όσπρια) ευδοκιμούν σε τόπους μέσου υψόμετρου. Το ίδιο και τα σπουδαιότερα ζώα, τα κατσίκια και τα πρόβατα και αργότερα τα βόδια και οι χοίροι. Σε άγρια κατάσταση στην Ανατολή εμφανίστηκαν βασικά φυτά και ζώα που καλλιέργησε ή εξημέρωσε ο άνθρωπος της νεολιθικής εποχής». (διασκευή)

(Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος Α', Προϊστορία και Πρωτοϊστορία, 1970, σ. 51)

«Στους νεολιθικούς οικισμούς της Θεσσαλίας βρέθηκαν απανθρακωμένα (καμμένα) δημητριακά και όσπρια. Στην Άργισσα βεβαιώθηκε η παρουσία σκύλου και στο Σέσκλο έχουμε αρκετά οστά ψαριών, πράγμα που μαρτυρεί ότι η αλιεία δεν ήταν άγνωστη». (διασκευή)

(Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος Α', Προϊστορία και Πρωτοϊστορία, 1970, σ. 53)

Κείμενο 17

«Στην περιοχή της Παλαιστίνης βρέθηκαν θεριστικά μαχαίρια, ίσια δρεπάνια, γουδοχέρια και γουδιά, υποθέτουμε ότι ένα άγριο ή καλλιεργημένο δημητριακό μπορεί να θεριζόταν και να μετατρέποταν σε αλεύρι».

(Clark, Graham – Piggot, Stewart, Προϊστορικές κοινωνίες, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1980, σ. 200)

Κείμενο 18

«Η κτηνοτροφία στην Νεολιθική Εποχή βασίστηκε σε πέντε εξημερωμένα είδη: τα πρόβατα - που είναι και τα πιο συχνά στην αρχή της περιόδου - , τις αίγες (κατσίκες), τα βοειδή (αγελάδες, βόδια) και τους σκύλους»

(Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 1996, σ. 98)

Σχολική εφημερίδα

«Νεολιθική εποχή! Ο άνθρωπος εγκαθίσταται μόνιμα σε έναν τόπο! Γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος!»

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Εναλλακτικά

3^η δραστηριότητα

Βιωματική δράση με θέμα: Οι δυσκολίες στην καθημερινότητα του προϊστορικού ανθρώπου.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες μελετούν τα **κείμενα 20-22** και αναστοχάζονται τα ιστορικά συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν μέσα από την επεξεργασία του εκπαιδευτικού υλικού την πρώτη διδακτική ώρα. Πρωταγωνίστρια του δρώμενου ορίζεται ένα από τα μέλη της ομάδας. Το πρόσωπο αυτό στοχάζεται δυνατά σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι προϊστορικοί άνθρωποι. Προβληματίζεται και θέτει το ερώτημα: «Ποιες αγωνίες και ποια συναισθήματα είχαν άραγε στην καθημερινή τους ζωή οι τροφосуλλέκτες και κυνηγοί, οι γεωργοί και κτηνοτρόφοι;»

Τα μέλη της ομάδας χωρίζονται σε δύο υποομάδες και τοποθετούνται αντικριστά σε δύο σειρές σχηματίζοντας έναν διάδρομο ανάμεσά τους. Κάθε μέλος και των δύο υποομάδων ανακοινώνει τις σκέψεις του σχετικά με τους προβληματισμούς που διατυπώθηκαν. Η πρωταγωνίστρια διασχίζει σιγά σιγά τον διάδρομο, ακούει τις τοποθετήσεις των συμμαθητών/τριών της και προσπαθεί να διαμορφώσει τη δική της άποψη. Στο τέλος, στέκεται στην άκρη του διαδρόμου και κάνει μία κατασταλαγμένη ανακοίνωση παρουσιάζοντας με επιχειρήματα τις δυσκολίες που είχε η καθημερινότητα του προϊστορικού ανθρώπου.

Κείμενο 20

Οι κίνδυνοι της ζωής στην Παλαιολιθική εποχή

«Το να πηγαίνει κανείς για κυνήγι ήταν πραγματικά πολύ επικίνδυνο πράγμα. Οι κυνηγοί συχνά σκοτώνονταν από τα άγρια θηρία. Καμιά φορά δεν έβρισκαν αρκετά ζώα κι τότε πεινούσαν. Τότε έπρεπε να εγκαταλείψουν τη σπηλιά και να ψάξουν για ζώα σε άλλη περιοχή».

(Rius, M. και Verges, G.&O., *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Κέδρος, Αθήνα, 1994)

Κείμενο 21

«Με τον καιρό, οι προϊστορικοί άνθρωποι έμαθαν πώς να εξημερώνουν τα ζώα. Όπως τα αρνιά και τα κατσίκια, που τα ήθελαν για το γάλα, το μαλλί, το κρέας και το δέρμα τους. Έμαθαν επίσης να καλλιεργούν σιτηρά για Έτσι δεν χρειάζονταν να μετακινούνται από τόπο σε τόπο για να βρουν την τροφή τους. Τότε εμφανίστηκαν και τα πρώτα χωριά. Οι άνθρωποι άρχισαν να χτίζουν καλύβες από λάσπη, κορμούς και φύλλα. Μέσα στις καλύβες κοιμόνταν και φύλαγα όλα τα πράγματά τους.

(Rius, M. και Verges, G.&O., *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Κέδρος, Αθήνα, 1994)

Κείμενο 22

Η παρεξηγημένη Παλαιολιθική Εποχή

«Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι παλαιολιθικοί άνθρωποι δεν κατοικούσαν αποκλειστικά σε σπήλαια αλλά πολύ συχνά κατασκεύαζαν σκηνές και έστηναν υπαίθριους καταυλισμούς. Ζούσαν οργανωμένοι σε ομάδες και δεν περιφέρονταν άσκοπα. Οι μετακινήσεις τους ήταν «μελετημένες» με σκοπό την καλύτερη εκμετάλλευση της φύσης. ... Παραδόξως, ενώ στην

Παλαιολιθική Εποχή αρκούσαν 3 - 4 ώρες εργασίας την ημέρα για να ικανοποιήσει ο άνθρωπος τις όχι και πολύ μεγάλες βιοτικές του ανάγκες, στη νεολιθική εποχή ο άνθρωπος είναι «καταδικασμένος» να δουλεύει τουλάχιστον διπλάσιο χρόνο. Ενώ η νεολιθική ήταν το αποτέλεσμα των προσπαθειών του για μια καλύτερη και πιο άνετη ζωή, γίνεται πλέον δούλος των επιτευγμάτων του και πρέπει να ιδρώσει πολύ για να βγάλει το ψωμί του».

(διασκευή)

(<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=97652>)

Για τον εκπαιδευτικό: αρχαιολογικά δεδομένα για τα τεχνουργήματα του εκπαιδευτικού φακέλου (2^η διδακτική ώρα – 1^η δραστηριότητα):

- Κυκλαδικό ειδώλιο γυναικείας μορφής από παριανό μάρμαρο. Ανήκει στον τύπο των ειδωλίων με διπλωμένα χέρια κάτω από το στήθος. Έχει ύψος 1,52 μ. και είναι ένα από τα μεγαλύτερα σε μέγεθος ειδώλια που σώζεται ολόκληρο. Οι χρήσεις των κυκλαδικών ειδωλίων δεν είναι σαφείς και οι ερμηνείες πολλές. Βρέθηκαν κυρίως σε τάφους και νεκροταφεία και ενδεχομένως να είχαν θρησκευτικές, τελετουργικές ή συμβολικές χρήσεις. Χρονολόγηση: 2800-2300 π.Χ..

- Χρυσό κόσμημα (κρεμαστό) ή περίαπτο (φυλακτό) με μέλισσες. Δύο μέλισσες ή σφήκες αποθέτουν μέλι στην κερήθρα. Από τα φτερά τους κρέμονται δίσκοι και στο ενωμένο τους κεφάλι στερεώνεται μια σφαίρα. Για την απόδοση λεπτομερειών αξιοποιείται η τεχνική της κοκκίδωσης. Βρέθηκε στο Νεκροταφείο του Χρυσόλακκου, στα Μάλια. Χρονολόγηση: περίπου 1.700 π.Χ.

- Πήλινο καδόσχημο αγγείο καμαραϊκού ρυθμού από το ανάκτορο της Κνωσού. Το σχήμα του παραπέμπει σε αγγεία καθημερινής χρήσης με προχοή και δύο λαβές. Χαρακτηρίζεται από πολυχρωμία και έντονη διακοσμητικότητα η οποία ενδεχομένως μιμείται υφαντικά μοτίβα. Κανένα μέρος του αγγείου δεν μένει ακόσμητο. Χρονολόγηση: 1.800-1.700 π.Χ.

- Χρυσό κύπελλο, εύρημα από τον θολωτό τάφο του Βαφειού (Λακωνία). Απεικονίζει την σύλληψη ενός ταύρου που βρίσκεται στη εξοχή. Η τεχνική κατασκευής του περιλαμβάνει ένα λεπτό έκκρουστο φύλλο χρυσού στερεωμένο σε ένα εσωτερικό παχύτερο το οποίο διπλώνει με το εξωτερικό στο χέιλος. Χρονολόγηση: περίπου 1.500 π.Χ.

- Τρία χάλκινα εγχειρίδια με εμπίεστη διακόσμηση με χρυσό και νιέλο (ή νιέλλο, ή νιέλο: κράμα από ασήμι, μόλυβδο, χαλκό, θείο και βόρακα που όταν ψήνεται σκληραίνει και αποκτά μαύρο χρώμα). Στην άκρη των εγχειριδίων υπάρχουν χρυσά καρφιά για την

προσαρμογή της λαβής. Βρέθηκαν σε 2 από τους τάφους του Ταφικού Κύκλου Α' στις Μυκήνες. Χρονολόγηση: 16^{ος} – 15^{ος} αιώνας π.Χ.

Βιβλιογραφία και Εκπαιδευτικό Υλικό

- Βαλαβάνης, Π. (2017), *Ο λόφος με τα κρυμμένα μυστικά. Το χρονικό μιας φανταστικής ανασκαφής*, Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα.
- Γιαλουράκη, Σ. (1996), *Τα κυκλαδικά ειδώλια ζωντανεύουν*, Αθήνα: Νέοι Ακρίτες.
- Γιαλουράκη, Σ. (2004), *Η μινωική Κρήτη μας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Η ιστορία των ανθρώπων* (2003), βιβλίο πρώτο, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής
- Σακελλαράκης, Γ., Ντούμας, Χ., Σαπουνά – Σακελλαράκη, Ε., Ιακωβίδης, Σ. (1994), *Η αυγή της Ελληνικής τέχνης*. Σειρά: Η ελληνική τέχνη. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ιστορία του ελληνικού έθνους (1970) τόμος Α', *Προϊστορία και Πρωτοϊστορία*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Νάκου, Ει. (2004), *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος
- Νουζιέ, Λ. – Ρ. (2010), *Τα προϊστορικά χρόνια*. Σειρά: Η ιδιωτική ζωή των ανθρώπων. Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ. (2013), *Τι και πώς στην Προϊστορία. Οδηγός για παιδιά*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Παιδική εγκυκλοπαίδεια LAROUSSE (2006), *Η Προϊστορία. Οι πρώτοι άνθρωποι. Η ανακάλυψη της γεωργίας. Η δύναμη της φωτιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Μοντέρνοι Καιροί.
- Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Αικ. (2007), *Εισαγωγή στους πολιτισμούς της προϊστορίας*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Παπαθανασόπουλος, Γ.Ν. επιμ. (1996), *Ο νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Ν.Η. Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Φωρ, Π., (1990) *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Αθήνα: Παπαδήμας
- Χαμηλάκη, Κ. (2004), *Μυκήνες*, Αθήνα: Ερευνητές – Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Χατζή, Γ. (2002), *Ιστορία και πολιτισμός των Κυκλάδων*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης,
- *
- Clark, G. - Piggot, St. (1980) *Προϊστορικές κοινωνίες*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα
- Dickinson, O. T. P. K. (2003), *Αιγαίο. Εποχή του Χαλκού* (μτφρ. Θ. Ξένος), Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Hood, S. (1987), *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσας.
- Rius, M. και Verges, G.& O. (1994), *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Αθήνα: Κέδρος.
- Treuil, R., Darcque, P., Jean - Claude Poursat, J.-Cl. (1996), *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου : Κατά τη νεολιθική και την εποχή του χαλκού* (μτφρ. Ό. Πολυχρονοπούλου, Ά. Φίλιππα - Touchais), Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Ιστοσελίδες

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=97652>

http://www.ics.forth.gr/isl/yppo_site/fokas/istorika_stoixeia/mesominwikh.html